

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Vertekend beeld Midden-Oosten onvermijdelijk

Nieuwsmedia geven onvermijdelijk een vertekend beeld van de werkelijkheid, zelfs als iedereen zijn werk goed doet. Berichtgeving is altijd in zekere mate gefilterd, vervormd, gemanipuleerd, versimpeld en partijdig en nooit objectief. Zeker bij de beelden over het Midden-Oostenconflict is dat het geval. Helaas durft het vaderlandse media-establishment het niet aan over deze onvermijdelijke vertekeningen in debat te gaan met het publiek.

door *Joris Luyendijk*

De auteur is journalist, gespecialiseerd in de Arabische en islamitische wereld. Hij schreef onder meer *Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten* (2006).

STEL, JE SCHRIJFT EEN BOEK MET ALS centrale boodschap dat in de media iedere boodschap vervormd doorkomt. Het boek is een succes, waarop de media erover gaan berichten. Maar wat gebeurt er? De boodschap dat iedere boodschap in de media vervormd doorkomt, komt zelf ook weer vervormd door.

Dit overkwam mij na de publicatie van mijn boek *Het zijn net mensen* in juni 2006. Aan de hand van mijn ervaringen tussen 1998 en 2003 als correspondent in het Midden-Oosten probeer ik in dat boek te analyseren waarom de massamedia het beeld van het Midden-Oosten geven dat ze geven. Centraal staat de constatering dat bij de vergaring en weergave van informatie mechanismen optreden die buiten de invloed liggen van correspondenten en redacties, maar die een verregaande invloed uitoefenen op wat de nieuwsmedia van de wereld kunnen laten zien. Deze mechanismen zorgen voor een onvermijdelijk gefilterd, vervormd, gemanipuleerd, versimpeld en partijdig beeld. Hier kan niemand iets aan doen; de wereld leent zich maar ten dele voor waarheidsvinding, en objectiviteit is nu een-

maal een illusie. Het is niet de schuld van journalisten, correspondenten en nieuwsmedia dat ze zo'n vertekend beeld geven van de wereld, maar het is wel hun verantwoordelijkheid dit open met hun publiek te delen, zodat dit publiek beter gaat snappen wat het allemaal niet kan weten, en hoe complex de wereld in elkaar steekt. Deze verantwoordelijkheid nemen hoofdredacties en journalisten nu niet, en dat is een ernstig tekort.

Ziedaar de boodschap van *Het zijn net mensen*. Er waren uitzonderingen ten goede, maar uiteindelijk maakten het blad *De Journalist*, een flink aantal columnisten en de samenstellers van een tegenboek, *Het maakbare nieuws*, ervan: 'Luyendijk zegt dat het werk van correspondenten zinloos is.' Niet dus.

Tja. Nu had ik mijn schouders kunnen ophalen en zeggen *quod erat demonstrandum*. Maar de nieuwsmedia zijn te belangrijk om er de schouders

*Het Nederlandse media-
establishment heeft zich
laten kennen als een
aartsconservatief bolwerk*

over op te halen. Mijn boek werd gekocht door meer dan een kwart miljoen mensen, en was daarmee een van de best verkochte non-fictieboeken van de afgelopen jaren. Dit duidt op massale belangstelling voor journalistiek over journalistiek, voor uitleg hoe het gemedi-

eerde deel van ons wereldbeeld tot stand komt. De populariteit van het boek bood ook een kans om hardop na te denken en te experimenteren met inhoudelijke innovatie van de journalistiek.

Dit is niet gebeurd. Ik ben evenmin kapotgemaakt, zoals Nederlandse klokkenluiders in de bouw of bij Defensie wel overkwam – waarvoor dank en zelfs hulde. Maar het vaderlandse media-establishment heeft zich laten kennen als een aartsconservatief bolwerk dat veranderingen alleen accepteert wanneer die de status-quo ongemoeid laten, of juist versterken. Erger nog, het wil soms niet eens erkennen dat er een probleem is.

OBJECTIVITEIT IS ONMOGELIJK

Het basisuitgangspunt van *Het zijn net mensen* is een inzicht dat in de filosofie, sociale wetenschappen en geschiedkunde al minstens een eeuw staat: wij ontdekken niet de wereld, maar construeren een beeld daarvan. Die constructie vindt plaats op basis van onvolledige en gekleurde bronnen, waarna de representatie van die bronnen ook weer onvermijdelijk onvolledig en gekleurd is.

Dit alles was mij al bijgebracht tijdens mijn studie antropologie, en de kloof tussen beeld en werkelijkheid had ik al in de praktijk bevestigd

gezien tijdens mijn veldwerk onder studenten in Egypte. Het idee van *Het zijn net mensen* was om mijn ervaringen als correspondent te gebruiken ter illustratie van deze tijdloze mechanismen rond representatie, aangevuld met mechanismen die specifiek zijn voor het Midden-Oosten en voor de nieuwsmedia.

Na veel strepen en samenvoegen kwam ik op vijf hoofdmechanismen, de eerder genoemde reeks gefilterd, vervormd, gemanipuleerd, partijdig en versimpeld.

Voordat ik deze vijf mechanismen afloop, eerst een belangrijke kanttekening. Bij de receptie van mijn boek blijken mensen – niet alleen in Nederland maar ook in de acht andere landen waarin het inmiddels verscheen – de grootste moeite te hebben om de media op systeemniveau te analyseren. Men neigt er steeds naar om het falen van de media toe te schrijven aan individuele journalisten die zich niet houden aan hun beroepscode: ze checken hun feiten niet, doen niet aan wederhoor, citeren verkeerd of verzinnen dingen. Dit gebeurt inderdaad, en je zou willen dat de Raad voor Journalistiek scherpere tanden kreeg.

Laat ik zulke falende individuen aanduiden als mediakritiek 1. De implicatie is: we zouden een objectief beeld van de wereld kunnen krijgen als die journalisten de boel niet belazerden. Deze gedachte is even wijdverbreid als naïef. Er bestaat niet zoiets als een objectieve journaaluitzending of krantenpagina – bij welke objectieve bron zou je kunnen controleren of het inderdaad objectief is geweest? En hoe stellen we de objectiviteit van die bron dan weer vast? Journalistiek gaat over feiten, ja, maar om te kunnen beslissen welke feiten je gaat brengen, vanuit welke invalshoek, met welke gehoorde partijen en in welke terminologie, voor al deze beslissingen heb je een opinie nodig. Een opinie over wat belangrijk is, wat daarbinnen de belangrijkste vraag is, en wie daar dan iets over mag zeggen.

Een analyse en kritiek van zulke selecties noem ik mediakritiek 2. Mijn vermoeden is dat de revitalisatie van de kwaliteitsjournalistiek ligt in de omarming van deze mediakritiek, maar daarover een andere keer. Hier gaat het over de diagnose van de patiënt, niet over de behandelwijze.

Mediakritiek 2 gaat dus niet over wat er gebeurt als journalisten fouten maken. Het gaat juist over wat er gebeurt als journalisten *geen* fouten maken, als ze zich keurig houden aan alle regels van hun beroep.

Voordat ik de vertekende mechanismen in het Midden-Oosten behandelen nog een laatste parallel: de advocatuur. Kritiek daarop van soort 1 betreft advocaten die hun codes overtreden en bijvoorbeeld verklaringen vervalsen, meened plegen, zittingen niet voorbereiden of te veel uren schrijven. Allemaal schandalig, en als het goed is treedt de Orde van Advocaten ertegen op. Maar in een rechtsstaat zitten nog steeds dingen scheef,

zelfs als alle betrokkenen zich aan de regels houden: rijke burgers genieten meer rechtsbescherming dan arme, simpelweg omdat tien ingekochte advocaten meer kunnen dan eentje pro Deo; rechters werken altijd onder tijdsdruk en zijn mensen van vlees en bloed; sommige verdachten drukken zich nu eenmaal minder goed uit dan andere; cultuurverschillen werken door in de wijze waarop verdachten berouw tonen. Een analyse van zulke mechanismen is rechtsstaatkritiek 2: wat gaat er mis wanneer alles goed gaat? Zulke kritiek is bijzonder impopulair bij utopisten die geloven in de maakbare samenleving. Op dezelfde manier is mediakritiek 2 enorm impopulair bij utopisten die geloven in de kenbare samenleving.

HET MIDDEN-OOSTEN

Op naar het Midden-Oosten dan. De beeldvorming is allereerst gefilterd. Dit wil zeggen dat het aller-, allergrootste deel van de werkelijkheid van die dag buiten beeld blijft, hetzij omdat het niet als nieuwswaardig werd geselecteerd, of omdat het zelfs niet werd opgetekend. Verkeersdoden gelden niet als nieuws, ook al sterven er jaarlijks in Israël meer mensen *op weg naar een terreuraanslag* dan bij zo'n aanslag zelf. Het grootste bloedbad in het Midden-Oosten is het verkeer, maar nieuws is het niet.

Fundamenteler is de situatie in dictaturen. Dat zijn systemen die overleven dankzij hun non-transparantie. Westerse journalistiek is ontstaan in rechtsstaten, systemen die juist worden gekenmerkt door transparantie. In een rechtsstaat laten mensen zich citeren, want ze weten dat de staat hen niet zomaar kan oppakken voor hun uitspraken. In een rechtsstaat moet de overheid ook allerlei feiten en statistieken openbaar maken, en kunnen vrije burgers zich organiseren in verbanden, die zich weer kunnen laten gelden in een publieke opinie, die functioneert als een soort markt voor de populariteit van ideeën.

In een dictatuur zit dat allemaal heel anders. In feite is daar geen publieke opinie zoals wij die kennen. De dictator gebruikt woorden als president, parlement, politie en pers, maar achter die façade gaat een wezenlijk ander systeem schuil. Het probleem is nu dat van westerse correspondenten wordt verwacht dat ze met dezelfde methodes berichten over dictaturen als over democratieën. Dus check en dubbelcheck, en citeren met naam en toenaam. Helaas ben je wel gek wanneer je in een politiestaat uitlaat over kwesties, en verifieerbare feiten zijn er nauwelijks. Gevolg: het beeldbepalende *headline news* over de Arabische dictaturen beperkt zich tot die paar zaken die controleerbare feiten produceren: bijeenkomsten van de Arabische Liga, natuur- en vliegcrampen, aanslagen...

In achtergrondrubrieken kan iets meer worden toegelicht, maar ten

eerste volgt bijna niemand die, en fundamenteler: zolang een nieuwsmedium zich voorstaat op zijn betrouwbaarheid – en het is moeilijk een andere legitimatie voor nieuwsmedia te stellen – kun je moeilijk persoonlijke impressies ten beste geven waarvan niemand weet hoe ver die reiken. Het probleem is niet dat je in dictaturen heel moeilijk achter de situatie komt, het probleem is dat niemand dit kan; dat maakt die dictaturen zo taai. Als meer mensen in een dictatuur wisten wie precies wat uit de staatskas heeft gestolen, en als meer mensen zouden weten waar precies hun mogelijke medestanders zaten voor de oprichting van een sterke oppositie, dan zou die dictatuur niet lang meer meegaan.

In dictaturen blijft dus enorm veel buiten beeld omdat het buiten de mallen van de journalistiek valt, en erger nog: het belangrijkste van die samenlevingen blijft vrijwel onbenoemd. De Pinochets van nu wonen in de Arabische presidentiële paleizen, vrijwel allemaal royaal gesteund met geld, wapens, technologie en informatie van westerse regeringen. Voor Al Qaida is die westerse steun een van de belangrijkste drijfveren. Toch is er in de westerse publieke opinie nauwelijks aandacht voor die steun; sterker nog, tal van denkers beweren dat het Westen staat voor vrijheid en verlichting. Niet in de Arabische wereld.

Zo komen we op de tweede vertekening: vervorming. Er blijft veel buiten beeld bij nieuws, en wat in beeld komt is vaak iets anders dan het lijkt. Een demonstratie in Syrië is eigenlijk geen demonstratie, want je hebt daar geen vrijheid van associatie. Essentiële concepten als ‘dictatuur’ of ‘bezetting’ betekenen waarschijnlijk iets heel anders voor westerlingen die hun hele leven in kinderboerderij De Lage Landen hebben rondgelopen. Beter gezegd: zulke westerlingen hebben simpelweg geen idee wat zo’n systeem inhoudt.

Ten derde is nieuws ook gemanipuleerd, omdat betrokkenen snappen dat beeldvorming van invloed is op de wereld waarover die beeldvorming weer gaat; de *feedback loop*. Israëliische regeringen investeren miljoenen in pr-campagnes. Een vaak onderschatte vorm van manipulatie is ook het weghouden van journalisten. Saddam Hoessein was verantwoordelijk voor een veelvoud van de burgerdoden die Ariel Sharon op zijn geweten had. Maar Saddam hield journalisten weg bij zijn slachtoffers. Israël is een rechtsstaat, weliswaar onder grote druk, maar het laat journalisten onvergelijkbaar veel meer vrijheid dan dictaturen. Het eindresultaat is dat een Israëliische mensenrechtenschending extreem veel meer media-aandacht genereert dan een Iraakse, of een Soedanese, of een Congolese. En sommige journaaldenkers gaan denken: Israël is een van de grootste schurkenstaten ter wereld. *Quod non*.

Ten vierde: nieuws is ook partijdig, bijvoorbeeld omdat sommige partijen veel beter manipuleren dan andere. Als een Israëliische woordvoerder tegen-

over een Palestijnse staat, dan heeft de eerstgenoemde vele uren mediatraining achter de rug, en heeft hij de beschikking over een uitgekiende factsheet en mediastrategie. De Palestijnse woordvoerders doen vaak maar wat.

Nog afgezien hiervan is de keuze voor onderwerpen, invalshoeken, terminologie en te horen partijen nooit neutraal. Is een terreuraanslag in Tel Aviv met drie doden meer nieuws dan een Israëliisch bombardement op Gaza met hetzelfde aantal slachtoffers? En als het evenveel nieuws is, waarmee begin je dan? Noem je het een terreuraanslag of een verzetsdaad, een bombardement of een preventieve operatie? En wie mogen er daarna de situatie definiëren, woordvoerders van beide regeringen, of van de vredesbeweging? Ja, journalistiek is meer dan één kant laten horen, alleen: er zijn vaak wel acht kanten en partijen.

De Palestijnse Autoriteit zegt: het probleem is bezetting. Israëliische regeringen zeggen: het probleem is terrorisme. Nieuws over terrorisme helpt de Israëliische kant, en nieuws over de humanitaire impact van bezetting de Palestijnse. Het begint al met de term 'vredesproces'. Volgens partijen als Likoed en Hamas moet die tussen aanhalingstekens worden geplaatst, omdat er volgens hen helemaal geen vredesproces gaande was. Wat te doen? Tussen aanhalingstekens of niet?

Nieuws is ook partijdig omdat sommige fenomenen zich beter lenen voor televisiebeelden dan andere. Er sterven veel meer Palestijnse burgers door de Israëliische bezetting dan Israëliische burgers door Palestijnse aanslagen. Aanslagen zijn echter spectaculair en mediageniek: een foto van een opgeblazen bus heeft veel meer zeggingskracht dan een foto van een bezettingssoldaat. Niemand kan hier iets aan doen, maar het beïnvloedt wel de perceptie.

Ten slotte en ten vijfde is alle weergave versimpeld, zoals ik het ook hier korter moet houden dan ik zou willen. Ik zou bijvoorbeeld veel meer hebben willen zeggen over het probleem dat sommige partijen geen woordvoerders hebben, zoals Al Qaida, en dat het Nederlandse publiek vertrouwer is met de trauma's van de ene partij (Holocaust) dan met die van de andere (kolonialisme), enzovoort.

DIALOOG

Deze vijf mechanismen kleuren sterk het beeld van het Midden-Oosten. Het lijkt mij essentieel om met het publiek de dialoog aan te gaan over deze vertekeningen, want als je beter begrijpt wat je niet kunt weten, en wat er allemaal nog meer te weten valt, dan snap je toch nog meer van de wereld dan zonder die wetenschap. Helaas hebben hoofdredacties, afgezien van enkele cosmetische aanpassingen, geen zin in zo'n dialoog. Het is niet anders.